

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

РЕБЕНОК ВАЛЕНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 94(477)"1600-1622":930.2(438)

**УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО 1600–1622 РОКІВ У ПРАЦЯХ
КРАКІВСЬКОЇ І ВАРШАВСЬКОЇ ІСТОРИЧНИХ ШКІЛ**

07.00.06 — історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні
дисципліни

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дрогобич – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, доцент
Луняк Євген Миколайович,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
професор кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Андрєєв Віталій Миколайович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри історії України;

кандидат історичних наук
Синяк Іван Леонідович,
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України,
старший науковий співробітник відділу актової
археографії.

Захист відбудеться 27 грудня 2019 р. о 10⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 36.053.03 Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, Львівська область, м. Дрогобич, вул. І. Франка, 24, ауд. 20.

Із дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://dspu.edu.ua/science/spec-rady/history/disertation> та в бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (82100, Львівська область, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2).

Автореферат розісланий 26 листопада 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук, доцент

В. І. Ільницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми обумовлена глобалізаційними процесами у східноєвропейському науковому просторі. Українська історична наука, не будучи ізольованою від світового розвитку гуманітарних наук, потребує врахування в ході проведення наукових досліджень історії та історіографічного контексту сусідніх країн. Особливого значення в цій царині набуває саме польська класична історіографія, яка мала беззаперечний вплив на розвиток української історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. Важливе місце в науковому дискурсі цього періоду відігравали саме провідні польські історіографічні школи – краківська і варшавська. Виняткове значення має їхній науковий доробок з історії українського козацтва 1600–1622 рр. – унікального періоду активної польсько-української військової співпраці.

На сьогоднішній день у польській та українській історіографіях фактично відсутні праці, присвячені вивченню українського козацтва початку XVII ст. представниками цих знаних співтовариств польських істориків. В дисертаційній роботі вперше здійснено комплексне історіографічне дослідження та детальне висвітлення зазначеної проблематики.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами й темами. Дисертаційне дослідження є частиною науково-дослідної роботи кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя – «Актуальні проблеми соціальної історії України» (номер державної реєстрації 0115U005450).

Об'єктом дослідження є польська історіографія другої половини XIX – початку XX ст.

Предмет дослідження – наукові студії з історії українського козацтва 1600–1622 рр. у працях учених з кола краківської та варшавської наукових шкіл.

Метою дослідження є встановлення особливостей і значення творчості представників краківської і варшавської наукових шкіл у вивченні історії українського козацтва 1600–1622 рр.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- з'ясувати ступінь розробки теми в історичній науці та визначити методологічні підстави дослідження;
- створити порівняльний колективний портрет науковців краківської та варшавської історичних шкіл на тлі епохи, визначити спільне й відмінне у їхніх суспільно-політичних і наукових позиціях;
- окреслити коло польських науковців, які в досліджуваній період спеціалізувалися на історії українського козацтва, зокрема, 1600–1622 рр.;
- охарактеризувати фактори, які вплинули на специфіку висвітлення історії українських козаків у працях польських науковців;
- з'ясувати інтерпретаційні моделі та оціночні судження у висвітленні історії українського козацтва початку XVII ст. представниками краківської і варшавської наукових шкіл.

Хронологічні межі. За нижню хронологічну межу обрано поразку Січневого повстання 1864 р., коли відбувся переворот в інтелектуальній сфері польського суспільства, який визначив початок боротьби за незалежність опосередкованим способом, через історію, завдяки формуванню нової історичної свідомості поляків. Нижня межа обумовлена початком утворення як краківської, так і варшавської історичних шкіл в руслі філософії позитивізму, розквіт якої бере свій початок саме з середини 60-х рр. XIX ст. В часовому вимірі дослідження доведене до 1918 р. Ця дата є загальноприйнятою в польській історичній науці для окреслення кінця одного з провідних періодів розвитку національної історіографії. Щодо історії українського козацтва, то нами був обраний унікальний період українсько-польської військової співпраці 1600–1622 рр., у подіях якого прихована генеза багатьох військово-політичних подій середини XVII ст. Основний акцент у дисертаційному дослідженні зроблено на висвітленні у польській історіографії участі козаків у молдавських походах, Великій Смуті в Московії, облозі Москви 1618 р., битві під Цецорою 1620 р. та Хотинській війні 1621 р. Цей період завершується зі смертю видатного козацького гетьмана початку XVII ст. Петра Сагайдачного – ключової особи досліджуваної доби.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій, головним чином увага зосереджена на основних центрах розвитку польської історичної думки – Кракові та Варшаві.

Наукова новизна. У дисертації вперше проаналізовано історію українського козацтва 1600–1622 рр. у висвітленні провідних представників польської класичної історіографії другої половини XIX – початку XX ст., репрезентованої науковцями краківської та варшавської історичних шкіл. Визначено польських істориків зазначеного періоду, які приділили значну увагу історії українського козацтва, зокрема 1600–1622 рр. Реконструйовано інтерпретаційні моделі та оціночні судження польських науковців щодо українських козаків початку XVII ст. Уперше віднайдено й розглянуто новий масив архівних матеріалів, дотичних до життя та діяльності істориків краківської і варшавської шкіл. Серед них зокрема й такі, що проливають світло на рецензування польської наукової літератури другої половини XIX – початку XX ст. Варшавським цензурним комітетом та розкривають специфіку функціонування краківського і варшавського історичних середовищ.

Практичне застосування результатів дисертації. Історичні та історіографічні матеріали, подані у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у процесі підготовки навчального курсу, присвяченого історичній думці України та Польщі, методичних і навчальних посібників для семінарських занять з польської історіографії другої половини XIX – початку XX ст., а також історії українських козаків 1600–1622 рр. для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані у дослідженнях з української, зокрема, козакознавчої тематики в польській класичній історіографії.

Апробація дослідження. Основні положення дисертації відображено в доповідях на наукових конференціях різного рівня: Міжнародна науково-практична конференція «IV Спаські читання» (Ніжин–Батурин, 2016); Міжнародна науково-практична конференція «Україна між Польщею та Росією» (Київ, 2016); Шістнадцята науково-практична конференція «Сіверщина в історії України» (Глухів, 2017); Науково-практична конференція «Перші щорічні козацькі читання пам'яті Володимира Кривошеї» (Київ, 2017); Науково-практична конференція «Другі щорічні козацькі читання пам'яті Володимира Кривошеї» (Київ, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «V Спаські читання» (Ніжин, 2018); Міжнародна наукова конференція «Спільна спадщина. Річ Посполита в історичній думці народів Центрально-Східної Європи XIX і XX ст.» (Дрогобич, 2018); Науково-практична конференція «Треті щорічні козацькі читання пам'яті Володимира Кривошеї» (Київ, 2019).

Також апробацію основних результатів дисертаційного дослідження у вигляді написання кваліфікаційної роботи було здійснено під керівництвом доктора П. Кроля в Інституті історії Варшавського університету протягом річного наукового стажування в Республіці Польща за стипендіальною програмою для молодих науковців від польського уряду з 1 вересня 2017 по 30 липня 2018 р. та під час доповіді, виголошеної на семінарі професора Колумбійського університету Дж. Міцгеля на XXIX-ій Східній літній школі Варшавського університету у липні 2019 р.

Публікації. Основні положення дисертації відображено в 9 наукових публікаціях, у тому числі: сім – у фахових виданнях України, одна – у виданні, що індексується у міжнародній наукометричній базі даних Web of Science (Emerging Sources Citation Index), а також 1 розділі у колективній монографії.

Структура дисертації зумовлена предметом і об'єктом дослідження, метою та дослідницькими завданнями. Дисертація містить вступ, чотири розділи і десять підрозділів, висновки та список використаних джерел і літератури, додатки. Загальний обсяг роботи становить 267 сторінок, текст основної частини – 192 сторінки, додатки – 36 сторінок. Список використаних джерел і літератури становить 516 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, хронологічні та територіальні межі, мету й завдання роботи, визначено наукову новизну отриманих результатів, встановлено практичне значення роботи та подано інформацію про апробацію основних положень дисертації.

Перший розділ – *«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»* містить аналіз архівних та історіографічних матеріалів, використаних при написанні дисертаційної роботи, стану розробки досліджуваної наукової проблематики, визначено та обґрунтовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення теми.

У підрозділі 1.1. *«Джерела та історіографія проблеми»* проаналізовано джерельну базу дисертаційного дослідження – опубліковані наукові, біографічні та історико-публіцистичні праці польських істориків XIX – початку XX ст. краківського та варшавського наукових осередків.

Окремою частиною джерельної бази варто вважати архівні матеріали, дотичні до життя і діяльності вчених досліджуваного періоду, які зберігаються в різних архівних установах та бібліотеках Польщі. Особливо важливими для нашого дослідження є архіви Бібліотеки ім. Зелінських Плоцького наукового товариства, в яких зберігається наукова спадщина та особисті документи В. Смоленського. Не менш значущі архівні матеріали, знайдені у фондах рукописної спадщини польських науковців Національної бібліотеки у Варшаві. З бібліотеки Ягеллонського університету використано кореспонденцію й особисті записи провідних істориків краківської та варшавської наукових шкіл: Ю. Шуйського, Т. Корзона, М. Бобжинського. У фондах Головного архіву давніх актів у Варшаві знаходяться важливі матеріали щодо розвитку історичної науки, які дозволяють в повній мірі оцінити умови, в яких виникла і функціонувала варшавська історична школа за жорсткої російської цензури. Протилежну картину демонструють матеріали з фондів архіву Ягеллонського університету. Вони дозволяють стверджувати наявність суттєвих відмінностей у суспільних умовах, в яких діяли представники краківської наукової школи, на відміну від їх колег з Варшави.

Краківська і варшавська школи викликали наукове зацікавлення ще з моменту їх виникнення та функціонування у другій половині XIX ст. і до сьогодення. Інтерес до них був обумовлений ідеями та напрацюваннями вчених цих шкіл, які, як писав Г. Лабуда, визначали свідомість принаймні двох поколінь поляків між Січневим повстанням і Першою світовою війною. Першим їхні здобутки оцінив представник варшавської історичної школи В. Смоленський. Історію шкіл крізь призму особистості, життя і діяльності вчених наприкінці XIX – на початку XX ст. висвітлювали: Ш. Аскеназі, М. Гандельсман, К. Естрайхер, С. Закжевський, С. Тарновський. У міжвоєнний період відновленню інтересу до шкіл посприяла праця О. Гурки *«Вогнем і мечем»* та історична реальність, яка викликала великий резонанс у польському суспільстві.

Вивченням різних аспектів діяльності наукових шкіл у повоєнний час займалися такі науковці: Я. Адамус, В. Бартель, Ц. Бобінська, Є. Бушко, Д. Редерова, М. Серейський, К. Стаховська, К. Тименецький, С. Шреньовський та ін. Новому сплеску ентузіазму з вивчення історії, зокрема краківської школи, посприяв науковий симпозіум 1969 р., присвячений сторіччю створення кафедри історії Польщі в Ягеллонському університеті. Саме завдяки йому розпочався новий виток дослідження краківської і тісно з нею пов'язаної варшавської школи. Власне, найбільш активне їх вивчення почалося з 70-х рр. XX ст. провідними дослідниками польської історіографії А. Грабським та Є. Матерніцьким і продовжується їхніми учнями й сьогодні.

Варто відзначити науковий доробок українських істориків у вивченні польської історичної науки XIX – початку XX ст. У своїх працях життя і

діяльність представників краківської та варшавської історичних шкіл досліджували тією чи іншою мірою такі українські вчені, як П. Антонюк-Кисіль, О. Аркуша, О. Богдашина, М. Вітенко, І. Гирич, Т. Гриневич, Л. Зашкільняк, О. Кіян, А. Кучеренко, Л. Лаврук, Л. Лазурко, В. Маслак, В. Масненко, Л. Мосійчук, В. Педич, О. Руда, Г. Савчук, Є. Сінкевич, В. Тельвак, І. Чорновол, О. Юрчук, І. Ярмошик та ін.

У підрозділі 1.2. *«Теоретико-методологічні засади вивчення наукових шкіл»* визначено, що теоретичною основою для дисертаційного дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методологічні підходи, необхідні у процесі вивчення історіографічної тематики. Упродовж опрацювання теми застосовувалися принципи історизму та об'єктивності. Дисертація ґрунтується на ключових методах історіографічного дослідження – історіографічному аналізі та історіографічному синтезі. Використовувався культурологічний підхід. Застосовувалися також такі спеціальні історичні методи, як історико-хронологічний, історико-порівняльний, порівняльно-текстологічний, статистичний, біографічний, просопографічний. Ця методологія дала змогу максимально розкрити тематику дисертаційного дослідження, всебічно вивчити та використати архівні матеріали, друковані історіографічні джерела.

Дослідження вимагало окреслення базових понять, уживаних у польській та українській історіографіях у ході аналізу польської історичної думки XIX – початку XX ст. Саме в категоріальному апараті криються критерії наукової оцінки, аналізу, висвітлення ключових явищ польської історіографії досліджуваного періоду. До таких основоположних термінів належать: «історичне середовище», «історичний осередок», «історична школа», «історіографічна течія», «історіографічний напрям», «позитивізм». В підрозділі також опрацьовано проблему ставлення польських учених до позитивістської філософії та історіософії, продемонстровано їхню методологічну еволюцію.

Другий розділ – «Спільне й відмінне: політичні погляди, концептуальні положення, світоглядні основи краківської та варшавської шкіл». У розділі на основі архівних та біографічних матеріалів представлено колективний портрет учених краківської і варшавської шкіл, проаналізовано спільне та відмінне в їх політичних поглядах, науковій діяльності, суспільному житті.

Викладені в підрозділі 2.1. *«Краківська і варшавська історичні школи на тлі епохи»* матеріали дають змогу стверджувати, що життя і діяльність представників варшавської та краківської історичних шкіл у межах Російської та Австро-Угорської імперій відзначалися поступовими і діаметрально протилежними змінами в розвитку освіти, науки у Варшаві й Кракові залежно від суспільно-політичних умов, які сформувалися після Січневого повстання. У Варшаві було відсутнє інституційне організаційне ядро польської науки, адже Російська імперія намагалася всіляко гальмувати її розвиток, особливо гуманітарних напрямів і, відповідно, історична наука перебувала у підпіллі, ґуртувалась навколо наукових часописів та розвивалась на неформальному рівні під час зібрань варшавської еліти в помешканнях провідних науковців та літераторів. Докорінно інша ситуація складалася на теренах Австро-Угорщини, де утворилися три потужні польські науково-дидактичні осередки – кафедра

історії Польщі у Ягеллонському університеті (1869), кафедра загальної історії у Львівському університеті (1871) та Академія знань (1872).

Краківська історична школа як історіографічний напрямок, відповідно до принципу старшинства, сформувалася в другій половині 60-х (старше покоління) та в 70-х рр. XIX ст. (молоде покоління). Період активного проведення наукових досліджень представників варшавської школи припадав переважно на 80–90-ті рр., але початок наукової діяльності досить різниться залежно від старшинства (С. Лагуна – ще 1859 р., В. Смоленський – із 1873 р.). Представники обох шкіл репрезентували передовсім збіднілу й рідше заможну шляхту, а також незначну частину з міщанства. Якщо «краківці» переважно походили з територій, близьких до Кракова і Львова (за винятком С. Тарновського), то «варшавці», хоч і не були варшавського походження, але були вихідцями з містечок та сіл на теренах мазовецьких земель Польщі, підконтрольних Російській імперії (окрім О. Яблоновського – Підляшшя, Т. Корзона – Мінськ).

Освіту варшавські історики отримували переважно на теренах Російської імперії, але деякі продовжували її за кордоном. Краківські вчені вищу освіту отримували не тільки в Ягеллонському і Львівському університетах, а зазвичай продовжували її за кордоном (у Відні, Гетінгені, Страсбурзі). Лише В. Калінка не зміг вступити до закордонних університетів. Після завершення навчання «краківці», на відміну від «варшавців», завдяки ліберальній політиці Австро-Угорщини досить швидко отримували посади професорів в Ягеллонському університеті (за винятком В. Калінки).

Вивчення у підрозділі 2.2. *«Єдність протилежностей: краківська і варшавська школи»* концептуальних засад наукового доробку представників краківської та варшавської історичних шкіл дає змогу стверджувати, що обидві наукові школи стали результатами суспільно-політичних умов існування польського народу у складі Російської та Австро-Угорської імперій, вони були своєрідними виразниками пасивного спротиву імперській політиці Петербурга й Відня. Наукові концепції шкіл відрізнялися залежно від специфіки порядків, які впроваджувалися на територіях, підконтрольних окремим імперіям. Російська – відзначалась активною репресивною політикою та жорсткою цензурою (більш радикальні, антиімперські погляди). Австрійська – відзначалась поступальною ліберальною політикою щодо поляків, отримавши реформаційний імпульс внаслідок революції 1848–1849 рр. (консервативні, помірковані погляди). Кожна школа сформувалася як історіографічний напрям у близьких хронологічних межах однієї епохи – 60–70-х рр. XIX ст. Лише на перший погляд відмінності між школами фундаментальні та абсолютно протилежні. Насправді вони доповнюють одна одну в суттєвих моментах, не заперечуючи їх. Кожна зі шкіл репрезентувала один із важливих вимірів минулого польського народу, розглядаючи його крізь призму або держави, або народу. Кожна школа шукала причини занепаду давньої Речі Посполитої в минулому, створюючи синтетичну картину польської історії. Песимістичні погляди «краківців» загалом не суперечили теорії «відродження в занепаді» «варшавців».

Третій розділ – «Краківська історична школа» складається з трьох підрозділів. У кожному підрозділі висвітлено життя і діяльність провідних представників краківської наукової школи.

У підрозділі 3.1. *«Українське козацтво початку XVII ст. в синтезі Ю. Шуйського “Історія Польщі відповідно до останніх досліджень”»* проаналізовано основну працю Ю. Шуйського. Учений у своїй роботі зосередився передовсім на політичній стороні історичних подій, що було характерним для краківської історичної школи, але також не оминав військових аспектів історії Речі Посполитої, що можемо спостерігати у М. Бобжинського. У даному контексті важливу роль у суспільно-політичних процесах польсько-литовської держави відігравало саме українське козацтво кінця XVI – початку XVII ст. та пов’язана з ним політика. Науковець відзначав ці тенденції і неоднозначно оцінював участь українських козаків в історії Речі Посполитої 1600–1622 рр. З одного боку, негативну оцінку козацтво отримало через незаконні, несанкціоновані військові дії, що шкодили дипломатичним стосункам з Османською імперією в складний для Речі Посполитої час. З іншого боку, історик відзначав допомогу українських козаків в обороні Речі Посполитої, хоча й акцентував увагу на негативних рисах та згубних наслідках їх допомоги для держави, що особливо виразно відображено в описі битви під Хотиним.

Підрозділ 3.2. *«Козацтво початку XVII ст. в “Нарисі історії Польщі” М. Бобжинського»* відображає історію козацтва у висвітленні науковця, який у своїх дослідженнях робив акцент на історії держави, виявивши притаманне для «краківців» переконання, що відсутність сильного уряду була головною причиною розпаду Польщі у XVIII ст. Тому у зазначеній праці М. Бобжинський зосереджувався на політичній стороні історичних подій, не завжди вдаючись до деталізації військових аспектів початку XVII ст. Для нього як історика права було важливим окреслити передовсім політичну історію власної держави. Діяльність українських козаків він висвітлював крізь призму державності та особистостей, які творили польську історію. Зосередившись на політиці Сигізмунда III, яку він уважав згубною для розвитку Речі Посполитої, дослідник недооцінив роль та значення козацтва в подіях початку XVII ст.

У третьому підрозділі *«С. Смолька і С. Тарновський – два погляди на українських козаків»* проаналізовано візії козацтва двох інших представників школи. У невеликій розвідці С. Смольки «Грюнвальд і Берестечко» козацтво розглядалося переважно крізь призму колонізації Великого степу. Визначальним фактором, який вплинув на утворення козацтва, на думку С. Смольки, була помилкова релігійна політика польських королів та невдала економічна політика магнатів стосовно осадників.

Дослідження праць вченого, зокрема «Вступної лекції при зайнятті кафедри», дало змогу зрозуміти, чому він зосередився на дослідженні історії середньовіччя, окремих проблемах XVI ст. і переважно оминав епоху Сигізмунда III Вази. Вчений не хотів досліджувати історичний період, з якого почалися процеси занепаду Речі Посполитої з подальшим її розпадом через необдуману політику королів династії Ваза.

У науковому доробку С. Тарновського козацька тематика не була пріоритетною, але висвітлення її історії було обумовлено політичною метою відповідно до суспільних процесів в Галичині, які відбувалися в кінці 80-х – першій половині 90-х рр. XIX ст. У політично-історичній брошурі «Про Русь і Русинів» науковець надавав великого значення українським козакам, як важливому чиннику польсько-українських взаємин в І Речі Посполитій. Учений викладав історичний матеріал спрощено, у руслі політичної концепції польсько-українського примирення, у межах якої робив акценти на добровільній колонізації українців і цивілізаційній місії поляків, засуджував Берестейську унію.

У четвертому розділі – «*Варшавська історична школа*» зосереджено увагу на вивченні ключових історичних праць представників варшавської наукової школи, у яких відображено їхні погляди на українське козацтво 1600–1622 рр.

Викладені в підрозділі 4.1. «*Історія українських козаків 1600–1622 рр. у науковому доробку Т. Корзона*» матеріали дозволяють стверджувати, що хоча українські козаки й не були спеціальним об'єктом наукового дослідження варшавського історика, однак у його синтезі «Історія воєн та військової справи в Польщі» наявна значна увага до історії українського козацтва.

На підставі аналізу наукового доробку Т. Корзона можна стверджувати, що вчений доволі позитивно оцінював українське козацтво початку XVII ст., зокрема, його видатного представника П. Сагайдачного, зазначивши, що він «...покрив себе славою», а «Якуб Собеський... зарахував його до найвидатніших мужів тодішньої Польщі...». Проте він не приховував негативних наслідків його чорноморських походів.

У підрозділі 4.2. «*Козацька проблематика початку XVII ст. у працях О. Яблоновського*» проаналізовано наукові здобутки історика. Науковець виявляв значний інтерес до історії України та українського козацтва, що було рідкістю серед польських учених тієї доби. Дослідження основних праць варшавського науковця, присвячених цій тематиці, дає підстави стверджувати, що висвітлення діяльності українського козацтва початку XVII ст. у дослідженнях О. Яблоновського не було провідним, хоча порівняно з іншими науковцями як краківської, так і варшавської шкіл – досить значним.

Основну увагу варшавський історик зосередив саме на утворенні й формуванні козацтва в XIV–XVI ст. Початок XVII ст. науковець дослідив і висвітлив вкрай фрагментарно й однобоко з низкою суб'єктивно-оціночних суджень. Виклад матеріалу, присвячений історії козацтва 1600–1622 рр., доволі невеликий, якщо порівнювати із загальним обсягом висвітлення козацької тематики.

В підрозділі 4.3. «*В. Смоленський – історіографічна оцінка краківської школи і його погляди на історію українських козаків*» проаналізовано наукові погляди історика. У своїй визначальній праці «Історичні школи в Польщі...» учений гостро критикував науковий доробок краківської школи. Хоч багато в чому його критика була цілком доречною та слушною, не можна погодитися з його думкою про те, що краківська школа не створила нічого нового.

Безперечно, що вона була унікальним історіографічним явищем, яке визначило розвиток польської історичної науки на довгі десятиліття. В. Смоленський недооцінив, а насправді применшив дидактичний внесок «краківців» у розвиток польської історичної науки.

Козацька тематика в науковому доробку В. Смоленського не була провідною і знаходилася на периферії його наукових зацікавлень. Аналіз узагальнювальних праць вченого дає змогу стверджувати, що історія козацтва висвітлювалась переважно в контексті колонізації «дикого степу». Початок XVII ст. В. Смоленський переважно оминав й участь козаків в них відображав лаконічно. На початку XX ст. В. Смоленський створив рукопис на 35 сторінок, присвячений козакам, який зберігається в архівах Плоцького наукового товариства. Проте з огляду на вкрай нерозбірливий почерк докладно встановити його зміст не вдалося.

В результаті проведеного дослідження зроблено такі **висновки**:

1. Краківська і варшавська історичні школи є унікальним та багатогранним історіографічним явищем польської історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. Складність і специфіка вивчення тематики визначила необхідність створення відповідної методології для реалізації системного культурологічного підходу до історіографічного синтезу й аналізу. Незважаючи на понад сторічний період дослідження історії краківської та варшавської історичних шкіл, наявність солідних праць із цієї теми, вивчення історіографії питання дає змогу стверджувати наявність достатньої кількості білих плям та недосліджених історіографічних проблем, зокрема, щодо історії українського козацтва. Особливо це стосується варшавської історичної школи, оскільки, на відміну від краківської, досі відсутнє її цілісне синтетичне дослідження. Обидві школи розвивалися за доби позитивізму, рухаючись більшою (варшавська) чи меншою (старше покоління «краківців») мірою в руслі позитивізму. Аналіз наукового доробку вчених надав можливість цілком виразно простежити їх науково-методологічну еволюцію (від В. Калінки до Т. Корзона) і поступовий перехід до модерного історичного мислення вже на початку XX ст.

2. Порівняльний аналіз життя та діяльності представників краківської і варшавської історичних шкіл у межах Російської та Австро-Угорської імперій переконує в наявності значних відмінностей в суспільно-політичних умовах на теренах Королівства Польського та Галичини, які, безперечно, впливали на польську історичну науку XIX – початку XX ст. Відмінності у ставленні до польських земель, які були наявні між двома імперіями ще у першій половині XIX ст., чітко окреслилися діаметрально протилежними політичними підходами вже після 1863–64 рр. (Січневе повстання). Ці зміни були визначальними для розвитку освіти і науки на теренах колишньої польсько-литовської держави. Якщо на територіях, підконтрольних Російській імперії, після чергового польського повстання домінуючою стає репресивна русифікаційна політика, то в імперії Габсбургів, яка під тиском націонал-революційних подій 1848–1849 рр. та зміцнених національних еліт стала конституційною монархією (із 1867 р. дуалістичною), цілком закономірно

відбувалося розширення прав на самоврядування для титульних націй імперії, зокрема, й Галичини, що відзначилося поступовою лібералізацією щодо польської науки і освіти.

Відповідно основна наукова й суспільна діяльність більшості представників краківської школи припала на період лібералізації – із 60-х до початку 80-х рр. XIX ст. Апогей наукової діяльності представників варшавської школи припав на 80–90-ті рр., коли репресивна політика Російської імперії дещо ослабла. Краківська школа, на відміну від опонентів з варшавської, загалом засуджувала Січневе повстання, хоча й усі представники старшого покоління брали в ньому участь. Варшавські історики були поколінням повстань і так чи інакше брали в них участь. Суспільно-політичні збурення відбилися на їхніх долях доволі негативно, адже вони зазнали заслань і ув'язнень. Обидві школи, що було типовим для тієї епохи, склалися переважно із бідної (рідше – багаті) шляхти, а деякі їх представники були навіть міщанського походження (М. Бобжинський, С. Смолька, А. Павінський). Освіту представники варшавської наукової школи здобували здебільшого в Російській імперії, а за наявності коштів і можливостей продовжували її за кордоном. Однак здобуття освіти за кордоном «варшавцями» не завжди означало відсутність проблем з подальшим працевлаштуванням за жорсткої репресивної політики Російської імперії (крім А. Павінського). Для краківських учених освіта в основному була зосереджена на теренах Галичини (Ягеллонський і Львівський університети), продовжували вони її, зазвичай, за кордоном (чотири з п'яти представників), досить швидко отримали посади професорів у краківському університеті (за винятком В. Калінки). Занепад краківської школи цілком закономірно починається раніше, зі смертю основних фундаторів школи у 80-х рр. та відходом від науки М. Бобжинського, на відміну від варшавських учених, наукова діяльність яких згасає тільки на початку XX ст.

Краківська та варшавська історичні школи формувались у складних суспільно-політичних умовах відсутності польської державності, після невдалих і трагічних повстань польських патріотів, передовсім, проти Російської імперії. У цей же час у середині XIX ст. у науці відбувалися грандіозні зміни, викликані ідеями, перш за все, нової «позитивної» філософії, яка породила переворот в методології наукового дослідження, який усе ж був поступальним із огляду на інерційність мислення старшого покоління істориків. Це особливо виразно відбилося на специфіці теоретичних і методологічних підходів старшого та молодшого поколінь «краківців» щодо дослідження історії та розвитку історичної науки. Зокрема, Ю. Шуйський виступав проти перетворення історії на науку, подібну до точних чи природничих, а молодше покоління, яке формувалося на хвилі позитивізму, дотримувалось уже протилежної думки. Аналогічні погляди були й у «варшавців», які в більшості критично ставилися не до позитивізму в цілому, а до ідей окремих його мислителів (Г. Бокля) та до можливості відкриття законів історії. Краківська школа сформувалась раніше – у 60-х на початку 70-х, а варшавська трохи пізніше – у другій половині 70-х на початку 80-х рр. XIX ст. Вочевидь, обидві школи були виразниками свого часу, маючи за лейтмотив

діяльності головну проблему польського народу з кінця XVIII ст. – відсутність державності. Однак, з одного боку, вони відрізнялися в підходах до пошуку причин розподілів І Речі Посполитої, баченні минулого свого народу (самі поляки винні в цьому чи сусідні імперії) та способів відбудови своєї держави (конспіративна діяльність та повстання чи органічна праця). Проте представники обох шкіл були патріотами Польщі, які своїми науковими роботами пропагували, розширювали знання про минуле свого народу, дискутуючи в пошуках істини. Власне, у цих дискусіях й утворювалась багатогранна, синтетична історія їхньої країни. Наукові здобутки однієї школи доповнювалися здобутками іншої, створюючи об'єктивну картину польського минулого.

3. Серед представників краківської та варшавської шкіл на вивченні історії України та українських козаків спеціалізувався представник варшавської історичної школи Олександр Яблонівський. Вивчення наукової спадщини вчених двох шкіл дало змогу встановити наявність значної уваги до історії українських козаків у контексті історії І Речі Посполитої у доробках Ю. Шуйського і Т. Корзона, репрезентованих, перш за все, їхніми узагальнювальними працями з історії Польщі та її війська. Порівняння здобутків цих двох видатних представників польської історичної науки XIX ст. дозволило встановити, що найдокладніше історія українських козаків 1600–1622 рр. висвітлена саме у Т. Корзона в його фундаментальній праці «Історія воєн та військової справи в Польщі». Інші представники шкіл теж не оминають увагою козацьку тему, висвітлюючи її історію переважно в контексті своїх наукових зацікавлень (С. Смолька), більш широких тем (А. Павінський, О. Рембовський), чи узагальнювальних праць (М. Бобжинський), підручників (В. Смоленський), політично-історичних творів (С. Тарновський).

4. Виявлено значні відмінності в поглядах як окремих представників, так і шкіл в цілому стосовно історії українського козацтва, зокрема, 1600–1622 рр. Фактори, які впливали на висвітлення історії козацтва, були різноманітними. Умовно їх можна поділити на внутрішні (переконання, сприйняття, бачення) і зовнішні (суспільно-політична ситуація). Проте вони були взаємообумовлені, оскільки умови життя визначали специфіку формування свідомості кожного історика. Домашнє виховання, освіта, корпоративне середовище, імперська політика визначали погляди вчених, відповідно до яких вони й трактували історичні події, визначали специфіку історіографії цієї доби.

5. Наукові оцінки козацтва відрізнялися залежно від досліджуваної епохи, особи гетьмана, описуваних подій, історичних концепцій, політичних поглядів, особи вченого та суспільно-політичних процесів. Наприклад, надзвичайно показовими у даному випадку є історичні оцінки видатних козацьких гетьманів XVII ст. П. Сагайдачного і Б. Хмельницького. Якщо постать першого оцінювалася позитивно, нейтрально або негативно, то другого – здебільшого негативно. Скажімо, гетьман П. Сагайдачний міг розглядатися в контексті його чорноморських походів негативно, а стосовно допомоги під Москвою і Хотином – позитивно (М. Бобжинський). Спектр суджень про козацтво, залежно від описуваних подій, в одного автора міг коливатися від негативної до

позитивної і нейтральної, надаючи їм амбівалентний характер (Ю. Шуйський). Оцінки змінювалися навіть протягом життя історика, набуваючи обережної і поміркованої форми (О. Яблоновський). Спільної концепції стосовно історії українського козацтва у представників шкіл не було створено. Їхня оцінка ґрунтувалася більше на індивідуальному баченні історії, хоч і відзначалася певними спільними рисами. Можна стверджувати, що більшість представників краківської школи (Ю. Шуйський, М. Бобжинський, С. Смолька) розглядала козацтво крізь призму, передовсім, державності та політичної історії (у С. Смольки додалися ще релігійний і частково економічний чинники). Особливе місце серед «краківців» належить С. Тарновському, який висвітлював козацьку історію з політичною метою польсько-українського примирення. На відміну від краківських, варшавські вчені загалом висвітлювали польську історію крізь призму соціального виміру, але досліджували водночас певні аспекти історії відповідно до наукових зацікавлень та поглядів на минуле і не відзначалися одностайністю. Т. Корзон розкривав козацьку тему в руслі військової історії, О. Яблоновський розглядав козацтво як частину історії українських земель у складі Речі Посполитої, А. Павінський – у межах історії життя і діяльності С. Баторія, О. Рембовський опрацьовував ранню історію козацтва в контексті вивчення народовладдя та його відносин з державними інституціями.

ПУБЛІКАЦІЇ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в фахових наукових виданнях України

1. Ребенок В. В. Чернігово-Сіверщина та українське козацтво за Лжедмитра І у висвітленні Сергія Платонова. *Сіверщина в історії України*. Київ–Глухів, 2016. Вип. 9. С. 421–425.
2. Ребенок В. В. Фонди польської дореволюційної літератури ХІХ – початку ХХ ст. у Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2017. Вип. 23 (26). С. 115–125.
3. Ребенок В. В. Польські історичні стародруки ХІХ – початку ХХ ст. у Ніжинському державному університеті ім. Миколи Гоголя. *Сіверщина в історії України*. Київ–Глухів, 2017. Вип. 10. С. 302–305.
4. Ребенок В. В. Українське козацтво початку ХVІІ ст. у «Нарисі історії Польщі» М. Бобжинського. *Гілея : науковий вісник*. Київ, 2017. Спецвипуск. С. 56–60.
5. Ребенок В. В. Українська козащина початку ХVІІ ст. у історичних дослідженнях Т. Корзона (з дореволюційних фондів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя). *Ніжинська старовина*. Ніжин, 2018. Вип. 26 (29). С. 31–38.
6. Ребенок В. В. Українська козащина початку ХVІІ ст. у висвітленні «песимістичної» краківської школи. *Гілея : науковий вісник*. Київ, 2018. Спецвипуск. С. 73–77.

7. Ребенок В. В. Праці вчених краківської та варшавської історичних шкіл в складі полоністичного зібрання XIX – початку XX ст. бібліотечного фонду Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. *Сіверщина в історії України*. Київ–Глухів, 2019. Вип. 12. С. 70–73.

Статті у виданнях, що індексуються міжнародними наукометричними базами даних

8. Rebenok V. V. Ukrainian Cossacks in the battle of Tsetsora and the Khotyn war in scientific works of Józef Szujski. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич, 2018. Вип. 9. С. 27–35. (Web of Science (Emerging Sources Citation Index))

Розділ у колективній монографії

9. Ребенок В. В. Українські козаки початку XVII ст. у висвітленні представників краківської та варшавської історичних шкіл (Ю. Шуйський і Т. Корзон). *Спільна спадщина. Річ Посполита обох народів в польській і українській історичній думці XIX і XX ст.* / за ред. В. Тельвака, Л. Лазурко та П. Серженги. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 117–125.

АНОТАЦІЇ

Ребенок В. В. Українське козацтво 1600–1622 років у працях краківської і варшавської історичних шкіл. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 2019.

У дисертаційній роботі вперше здійснено комплексне історіографічне дослідження історії українських козаків 1600–1622 рр. у польській історіографії другої половини XIX – початку XX ст. (краківська та варшавська історичні школи). Вироблено теоретико-методологічну та термінологічну базу дослідження. На основі аналізу історіографічних праць окреслено здобутки і продемонстровано прогалини в сучасній історіографії стосовно вивчення діяльності наукових шкіл. Виявлено та класифіковано основні групи історіографічних джерел. Застосовано новий масив архівних матеріалів, створено колективний портрет досліджуваних істориків, проаналізовано їхні погляди на історію українських козаків, встановлено місце і значення козацтва у науковому доробку вчених.

Ключові слова: історіографія, історична школа, Краків, Варшава, козацтво, П.Сагайдачний, молдавські походи, Москва, Цецора, Хотин, позитивізм.

Ребенок В. В. Украинское казачество 1600–1622 годов в трудах краковской и варшавской исторических школ. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные

исторические дисциплины. – Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя. – Нежин, 2019.

В диссертационной работе впервые осуществлено комплексное историографическое исследование истории украинских казаков 1600–1622 гг. в польской историографии второй половины XIX – начала XX в. (краковская и варшавская исторические школы). Создано теоретико-методологическую и терминологическую базу исследования. На основе анализа историографических работ обозначены достижения и продемонстрированы пробелы в современной историографии в изучении деятельности научных школ. Выявлены и классифицированы основные группы историографических источников. Использованы новые массивы архивных материалов, создан коллективный портрет исследуемых историков, проанализированы их взгляды на историю украинских казаков, установлено место и значение казачества в научных трудах ученых.

Ключевые слова: историография, историческая школа, Краков, Варшава, казачество, П. Сагайдачный, молдавские походы, Москва, Цецора, Хотин, позитивизм.

Rebenok V. V. Ukrainian Cossacks of 1600–1622 in the works of Krakow and Warsaw historical schools. – Manuscript.

Thesis for Candidate's Degree in History, specialty 07.00.06 – historiography, source study and special historical disciplines. – Nizhyn Mykola Gogol State University. – Nizhyn, 2019.

In this thesis for the Candidate's Degree, for the first time in historical science, a comprehensive historiographical research of the history of Ukrainian Cossacks of 1600–1622 in Polish classical historiography of the second half of the 19th – the beginning of 20th centuries, which was represented, above all, by two leading historical schools of the period, Krakow and Warsaw, was carried out. The researcher developed the necessary theoretical, methodological and terminological base of the research, emphasized the issue of defining the concept of “positivist” in relation to representatives of the Krakow and Warsaw scientific schools based on their attitude to positivist philosophy, historiography and methodology. Based on the analysis of historiographical studies, the achievements were outlined and the gaps in modern historiography, concerning the study of scientific schools and the history of the Cossacks were demonstrated.

The main groups of historiographical sources, necessary to elucidate the peculiarities of the coverage of the Cossacks history of the early 17th century were identified and classified in the works of representatives of the studied schools, analyzing the conditions of formation, development and functioning of scientific schools.

A new array of archival materials relevant to the lives and activities of Krakow and Warsaw schools' historians was used and highlighted. In particular, the materials of the Warsaw Censorship Committee, archival materials of the Ministry of Education and Religion of the Austrian and Austro-Hungarian Empire, official documentation of the Central Government of Education of the Kingdom of Poland,

the personal and dissertation documents of historians in the Jagiellonian archives, documents of V. Smolensky in the archives of the Zelinski Library of Plotsk Scientific Society were analyzed.

The author created a collective portrait of the Krakow and Warsaw history schools' historians, studied their common and distinctive features in scientific activities, political views and public life. The value judgments of the Polish scientists regarding the Ukrainian Cossacks were analyzed, the place and significance of the Ukrainian Cossacks history in the scientific works of representatives of the Krakow and Warsaw scientific schools were determined in the paper.

The dependence of the coverage of the Cossacks history upon the personality of the researcher, the researched epoch, and the personalities who acted in this epoch (attitude to P. Sahaidachny and B. Khmelnytsky differed) was found out.

Key words: historiography, scientific school, Krakow, Warsaw, Cossacks, P. Sahaidachny, Moldovan campaigns, Moscow, Tsetsora, Khotyn, positivism.

Підписано до друку 19.11.2019
Гарнітура Times New Roman
Замовлення № 127

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 0,9

Папір офсетний
Тираж 100 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.